

**МОНГОЛ ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМЫН СОНГУУЛИЙН ОРОЛЦОО,
ҮР ДҮН
(УИХ-ын сонгуулийн жишээн дээр)**

Д.Түмэнжаргал

МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар
Улс төрийн тэнхимийн ахлах багш, доктор

Г.Эрдэнэбаяр

МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн ухааны салбар
Философи, шашин судлалын тэнхимийн дэд профессор

Хураангуй: Монгол улс 1992 онд ардчилсан Үндсэн хууль баталснаас хойш УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн гурван шатны сонгуулийг ардчилсан сонгуулийн зарчмаар тус тус 8 удаа явуулсан байна. Энэхүү хугацаан дахь ардчилсан сонгуулийн үр дүнг авч үзэхэд өөрчлөлт, алдаа, оноо аль аль нь байж түүнийхээ үрээр нилээдгүй туршлагад хуримтлуулж байна.

Ардчилсан сонгуулийг шударга явуулахад эрх зүйн зохицуулалт болон зохион байгуулалтын асуудал чухлаас гадна улс төрийн намын төлөвшил, бодлого, улс төрийн намын боловсон хүчний бодлого, дотоод ардчилал, үзэл баримтлал, чиг баримжаа зэрэг нь ихээхэн шалтгаалдаг. Ийм учраас ардчилсан сонгуулийн үр дүнг улс төрийн намтай холбон авч үзэх нь зайлшгүй чухал юм.

Монгол улсад болж өнгөрсөн сонгуулиудаас УИХ-ын сонгуулийн үр дүнг жишээ болгон авч үзэж улс төрийн намын сонгуульд оролцож ирсэн байдал, үр дүн, сонгуулийн тогтолцоо улс төрийн намд хэрхэн нөлөөлж байгаад тулгуурлан энэхүү өгүүллийг бичсэн болно.

Түлхүүр үг: ардчилсан сонгууль, сонгуулийн тогтолцоо, УИХ-ын сонгууль, улс төрийн нам, эвсэл, улс төрийн намын төлөвшил, нэр дэвшигчид.

Оршил

“Хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, үндсэн хуульт байгууллыг бататгаж, хууль дээдлэх ёс, Монгол төрийн залгамж чанар, үндэсний эв нэгдлийг сахин дээдэлж, төрийн удирдлагыг бэхжүүлж, улс төрийн нам, иргэний нийгмийн байгууллага, чөлөөт хэвлэл мэдээллийн төлөвшлийг дэмжиж, нийгмийн дэг журам, тогтвортой байдлыг хангах нь дотоод аюулгүй байдлын үндэс мөн”¹ хэмээн Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тусгасан байдаг.

Монголын ардчиллын төлөвшил, хөгжил, ардчилсан сонгуулийн үр дүн зэрэг нь улс төрийн намын төлөвшилтэй салшгүй холбоотой асуудал юм. Мөн Монголын өнөөгийн ардчилсан сонгуулийг тойрсон элдэв булхай, луйвар, сонгуулийг зөв, шударга, ил тод, нээлттэй, өрсөлдөөний тэгш, шударга байдлыг ханган явуулахад сөргөөр нөлөөлж байгаа гол хүчин зүйлс нь улс төрийн нам болохын зэрэгцээ улс төрийн хямрал, зөрчилт байдлыг ч улс намуудтай холбон авч үзэх нь зүйтэй.

Нөгөө талаас нь авч үзвэл Монгол улсад хэрэгжиж байгаа ардчилсан сонгуулийг явуулж буй мажоритар тогтолцоо нь улс төрийн намуудыг төлөвшүүлэх, олон намын

¹ Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 1994 он.

тогтолцоог дэмжих, өрсөлдөөний тэгш, шударга, байдлыг хангах, намуудын хатуу төвлөрлийг сааруулах, дотоод ардчиллыг хангах, олон ургальч үзлийг дэмжих зэрэгт сөргөөр нөлөөлж байгаа гол хүчин зүйлс нь болж байна. Мөн түүнчлэн Монгол улсад улс төрийн тогтвортой байдлыг хангах, төрийн залгамж чанарыг бэхжүүлэх, ардчилсан шударга сонгуулийн зарчмаар чанартай Парламентыг бий болгохын тул зэрэгт улс төрийн нам төлөвшил, дотоод ардчилал, нам, эвслүүдийн боловсон хүчний бодлого, дотоод хүний нөөц, сонгуульд нэр дэвшүүлэх сонгон шалгаруулалт гэх мэт асуудлууд ч ихээхэн сөргөөр нөлөөлж байна.

Энэ бүгдээс харахад сонгууль: сонгуулийн тогтолцоо, улс төрийн нам хоёр нь зайлшгүй харилцан хамааралтай нэг зоосны хоёр тал гэж ойлгож болох юм. Ийм учраас энэхүү сэдвийг өргөн хүрээнд болон нарийвчлан цаашид судлан шинжлэх, нарийн учир шалтгааныг тодруулж үнэлэлт дүгнэлт өгөх, цаашид анхаарах асуудлуудыг дэвшүүлэх нь судлаачдын судлах шаардлагатай тулгамдсан асуудлыг нэг байсаар байна. Улс төрийн нам болон сонгуулийг тойрсон олон асуудлууд байдаг. Энэ сэдвийн хүрээнд улс төрийн намын сонгуульд оролцсон байдал, сонгуулийн систем улс төрийн намд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар түлхүү авч үзсэн болно.

1. Улс төрийн намын сонгуулийн оролцооны өнөөгийн байдал

Монгол улс улс төрийн намын эрх зүйн байдлыг Монгол Улсын Үндсэн Хууль, Улс төрийн намын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хуулиудаар тодорхой зохицуулсан байдаг. Монголын улс төрийн намуудын тухай хууль анх 1990 оны 05-р сард Ардын Их Хурлын баталснаар шинээр улс төрийн намууд байгуулах эрх зүйн орчин бүрдсэн юм. Энэ цагаас хойш эдүгээ 30 гаруй улс төрийн нам байгуулагдсан ч улс төрийн өрсөлдөөний дунд нэгдэн нийлэх болон задрах үйл явцтай байна. Улс төрийн намын тухай хуульд 1991, 1996, 2005 оны 02-р сарын 17-ний өдөр, 2015 оны 11-р сарын 26-ний өдөр, 2015 оны 01-р сарын 29-ний өдөр, 2015 оны 12-р сарын 04-ний өдөр, 2018 оны 06-р сарын 21-ний өдөр, 2020 оны 05-р сарын 07-ны өдөр тус тус нэмэлт өөрчлөлт оруулсан.

Харин сонгуулийн хуульд Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль 1992 оны 04-р сарын 04-ний өдөр, 2005 оны 12-р сарын 29-ний өдөр, 2008 оны 12-р сарын 19-ний өдөр, 2011 оны 12-р сарын 25-ны өдөр, 2015 оны 12-р сарын 25-ны өдөр тус тус шинэчлэн батлагдсан. Мөн 1996 оны 01-р сарын, 2006 оны 06 сарын 16-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт, 2007 оны 12-р сарын 26-ны өдөр, 2012 оны 11-р сарын 01-ний өдөр, 2015 оны 11-р сарын 26-ны өдөр, 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдөр тус тус нэмэлт өөрчлөлт оруулсан². Мөн өнөөгийн байдлаар Сонгуулийн тухай хуулийг 2019 оны 12-р сарын 20-ны өдөр тус тусдаа бие даасан УИХ-ын, Ерөнхийлөгчийн, Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн шинэчилэн боловсруулж баталгаажуулан мөрдөж байна. Энэ мэтчилэн Улс төрийн намын тухай хууль болон Монгол улсын сонгуулийн тухай хуулиудад тус тус өөрчилсөн байна.

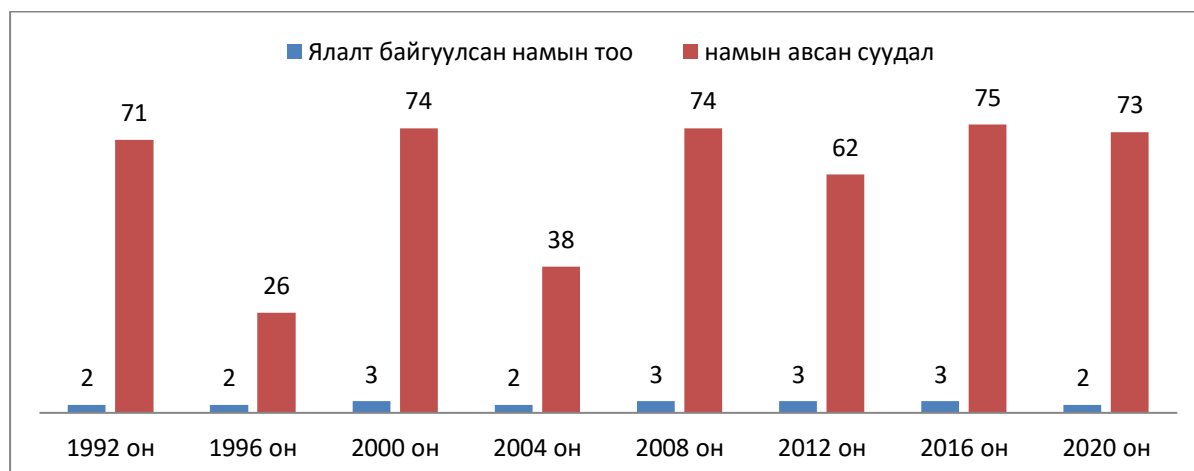
---

² <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хороо

Хүснэгт №1. УИХ-ын сонгуульд улс төрийн нам, эвслийн ялалт байгуулж авсан суудлын тоо (УИХ-ын сонгууль 1992-2020 он)

Сонгуулийн жилүүд	Сонгуульд нэр дэвшигчдийн тоо	Мандатын тоо	МАХН (МАН)	Эвсэл	МоАН	АН	МАХН	МСДН	МҮДН	БНН	МУНН	90Нг	Эх орон МАШСН	Бие даагч	Үүнээс: эмэгтэй нэр дэвшигчид
1	1986.06.22	370	370	370	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	1990.07.29	2413	430	357	-	16	-	4	6	-	-	-	-	39	9
3	1992.06.28	293	76	70	4 МоАН МҮДН, НН ЭВСЭЛ	-	-	1	-	-	-	-	-	1	3
4	1996.06.30	302	76	25	50 АХ ЭВСЭЛ	-	-	-	-	-	1	-	-	-	7
5	2000.07.02	602	76	72	1 МУАН- МСДН АХ ЭВСЭЛ	-	-	-	-	-	-	1	1	1	8
6	2004.06.27	244	76	37	35 Эх орон ардчилал эвсэл	-	-	-	-	1	-	-	-	1	5
7	2008.06.29	356	76	44	1 Иргэний эвсэл	29	-	-	-	-	-	1	-	1	3
8	2012.06.28	544	76	26	11 МАХН МУАН ШЕЭВСЭЛ 2 ИЗ-НН	34	-	-	-	-	-	-	-	3	11
9	2016.06.29	498	76	65	-	-	9	1	-	-	-	-	-	1	1
10	2020.06.24	606	29	62	Та бидний эвсэл (МАХН- ИЗНН- МУАН)- 1, “Зөв хүн электорат ” эвслээс – 1	-	11	-	-	-	-	-	-	1	13

График№1. Сонгуульд ялалт байгуулсан намуудын жагсаалт
(УИХ-ын сонгуульд авсан суудлын тоогоор 1992-2020 он)

Монгол УИХ-ын сонгуулиуд буюу 1992-2020 оны нийтдээ 8 удаагийн сонгуулиар ялалт байгуулсан намуудыг дангаар нь авч үзэхэд 1992 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН буюу одоогийн МАН ялалт байгуулж 70 суудал, МСДН ялалт байгуулж 1 суудал, нийтдээ 2 нам ялалт байгуулж 71 суудал авсан. 1996 оны УИХ-ын сонгуульд МАХН буюу одоогийн МАН ялалт байгуулж 25 суудал, МУНН ялалт байгуулж 1 суудал, нийт 2 нам 26 суудал авсан.

1992 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн хуулийн дагуу төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд байгууллага болох Улсын Их Хурлын гишүүнд нэр дэвшүүлэх үйл ажиллагаа олон мандаттай (мажоритар), томсгосон тойргоор явагдсан. Энэ сонгуулиар 8 нам, МоАН-МҮДН-НН-ын болон МШАН-МАН-ын 2 эвсэл сонгуульд өрсөлдөн, нам эвслээс 275 нэр дэвшигч, бие даан 18 нэр дэвшигч өрсөлдөж нийт нэр дэвшигчдийн тоо 293-д хүрсэн. Энэ нь Монголын улс төрийн амьдралд болон ард түмний хувьд улс төрийн цоо шинэ үзэгдэл болсоноороо онцлог байв. УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигч бүр өөр өөрсдийн мөрийн хөтөлбөрийг боловсруулж сурталчилсан нь Улсын Их Хурлын сонгуулийг олон намын оролцоотой, ажил хэрэгч, өрсөлдөөнтэй явуулах боломж олгосон. Мөн түүнчлэн нийт сонгогчдын 95,6 хувь нь идэвхитэй оролцсоноороо анхны ардчилсан, чөлөөт сонгууль чухал ач холбогдолтой.

1996 оны сонгуулийн үр дүнд МАХН-наас 25, МҮАН, МСДН "Ардчилсан холбоо" эвслээс 50, МУНН-аас 1 нэр дэвшигч Улсын Их Хурлын гишүүнээр тус тус сонгогдож байсан. МҮАН, МСДН "Ардчилсан холбоо" эвслээс олонхийн суудал авсан нь төрийн эрх мэдэл анх удаа улс төрийн шинэ залуу хүчинд шилжсэнээрээ онцлог үйл явдал болсон. Монголын Ардчилсан Холбоо, ардчилсан намуудын эвсэл тус улсын эдийн засаг болон улс төрд шинэчлэлт, өөрчлөлтийг гүйцэтгэх шинэ хөтөлбөр боловсруулж оролцсоны үр дүнд сонгуульд онцгой ялалт байгуулсан хэмээн судлаачид үздэг³. Олон жил төр барьсан, туршлагатай улс төрийн том хүчин болох МАХН (Одоогийн МАН) анх удаа цөөнх болж Засгийн эрх барих нам, хүчний байр суурьт эргэлт болсон билээ.

2000 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН (МАН) ялалт байгуулж 72 суудал, ИЗНН ялалт байгуулж 1 суудал, Эх орон МАШСН ялалт байгуулж 1 суудал тус тус авч нийтдээ 3 нм 74 суудал авсан байна. 2000 оны УИХ-ын сонгууль нь нам эвслээс хамгийн олон нэр дэвшигч өрсөлдсөнөөрөө онцлог сонгуулийн жил байсан. Тухайлбал: улс төрийн 13 нам дангаараа 575 нэр дэвшигчид, 3 эвсэл, 27 нь бие даан

³ http://www.khukhhot.mfa.gov.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=36:2010-02-05-03-06-49&catid=8:2010-02-05-02-22-18&Itemid=16&lang=mn

нэр дэвшигч өрсөлдөж нийт нэр дэвшигчдийн тоо 602-т хүрсэн. 2000 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН 76 суудлын 72 суудлыг авч ахин төрийн эрхийг барих болсоноороо онцлогтой. Сонгуулийн явцад иргэдийг хуурах, амлах, зальдах явдал ихээр ажиглагдаж, сонгуулийн тогтолцооны гажуудлыг улам тод харуулж сонгогчдын итгэлийг алдсан гэж Монголын судлаачид үздэг.⁴ 2000 оны УИХ-ын сонгуульд оролцсон нам, эвсэл, нэр дэвшигчдийн тоог 1996 оны УИХ-ын сонгуультай харьцуулахад хоёр дахин илүү байснаараа онцлог юм⁵.

2004 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН (МАН) ялалт байгуулж 37 суудал, БНН ялалт байгуулж 1 суудал, нийт 2 нам ялалт байгуулж 38 суудал авсан. Энэ удаагийн УИХ-ын сонгуулиар УИХ-ын гишүүнд улс төрийн 7 нам дангаараа, 3 нам эвсэл болж оролцсон. Үүнээс нам эвслийн 229 нэр дэвшигч, бие даан 15 нэр дэвшигчид сонгуульд оролцож, сонгуулийн саналын хуудсанд нийт 244 нэр дэвшигчдийн нэр бичигдэж санал хураалтад орсон нь 2000 оныхоос бараг гурав дахин бага байсан. Мөн 2004 оны дөрөв дэх удаагийн сонгуулийн бас нэг онцлог бол Ардчилсан нам 2000 оны сонгуулийн дүнд дүгнэлт хийж хүчээ нэгтгэж чадсанаар энэ удаад амжилтанд хүрсэн гэж судлаачид дүгнэн үздэг.

2004 оны сонгуулийн онцлог нь нийт сонгогчдын 82,2 хувь санал өгч сонгуулийн дүн гарахад Ардчилсан хүчин болон МАХН хоёр тэгш тооны санал авсан. Энэ нь түүхэндээ анх удаа Их Эвслийн Засгийн газар байгуулсан улс төрийн хоёр том хүчин тэнцсэн үйл явдал болсон⁶. Мөн 2004 оны УИХ-ын сонгуулиар улс төрийн томоохон хүчнүүд тэнцүү шахам төлөөлөлтэй сонгогдож УИХ-ын олонх цөөнхгүй өвөрмөц парламент бүрдсэн нь “Зөвшилцөл” гэдэг ухагдахууныг жинхэнэ утгаар нь хэрэгжүүлэх шинэ боломж нээж өгсөнөөрөө онцлогтой.

2008 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН (МАН) ялалт байгуулж 44 суудал, АН ялалт байгуулж 29 суудал, ИЗН ялалт байгуулж 1 суудал тус тус авсан. Нийт 3 нам ялалт байгуулж 74 суудал авсан. 2008 оны Улсын Их Хурал нэг нам давамгайлснаас гадна, хүчтэй сөрөг хүчинтэй болсноороо онцлог сонгууль байсан. Ард түмэн ачааны хүндийг МАХН-д үүрүүлж, хянах, ажиглагчийн үүргийг АН-д хүлээлгэсэн гэж хэлж болохоор байсан.

Харин 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар МАН буюу хуучнаар (МАХН) ялалт байгуулж 26 суудал, АН ялалт байгуулж 34 суудал, ИЗНН ялалт байгуулж 2 суудал тус тус авсан бөгөөд нийтдээ 3 нам оролцож 62 суудал авсан байна. 2012 оны Улсын Их Хурлын сонгууль нь УИХ-ын сонгуулийн шинэ хуулийн дагуу анх удаа холимог тогтолцоогоор явагдаж, аль ч нам олонхи болж чадаагүй бөгөөд хамгийн олон суудал авсан Ардчилсан Нам Шударга ёс эвсэл, ИЗНН-тай хамтран эвслийн (шийдэл, шинэчлэлийн) Засгийн газар байгуулан ажилласнаараа онцлог байсан.⁷ Энэ Засгийн газар нэг удаа солигдсон. 2014 оны 11-р сарын 05-ний өдөр УИХ-ын гишүүдийн 54 хувийн саналаар Н.Алтанхуягийн Шинэчлэлийн Засгийн газар бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ огцорсон. Гэхдээ Н.Алтанхуяг нь Ардчилсан намын түүхэнд хамгийн удаан хугацаагаар буюу 819 өдөр Ерөнхий сайдаар ажилласан хүн юм. Дараа 2014 оны 11-р сарын 21-ны өдрийн УИХ-ын хуралдаанаар албан ёсоор Ч.Сайханбилэг Монгол улсын 28 дахь Ерөнхий сайдаар томилогдон Шийдлийн Засгийн газар байгуулж ажилласан байна.

2016 оны УИХ-ын сонгуулиар МАН буюу хуучнаар (МАХН) ялалт байгуулж 65 суудал, АН ялалт байгуулж 9 суудал, МАХН ялалт байгуулж 1 суудал авч нийтдээ 3

⁴ <http://baabar.niitlech.mn/content/1629.shtml>

⁵ СЕХ. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиудын дүн. УБ., 2013

⁶ СЕХ. “Ардчилсан төрийн сонгуулийн товчоон”. УБ., 2005 он

⁷ http://www.khukhhot.mfa.gov.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=36:2010-02-05-03-06-49&catid=8:2010-02-05-02-22-18&Itemid=16&lang=mn

нам 75 суудал авчээ. Энэ сонгуульд нийт 477 нэр дэвшигч бүртгүүлсэн. Нийт 76 тойрогт нам, эвслийн жагсаалтаар 416 нэр дэвшигч бүртгүүлэхээр материалаа ирүүлснээс 9 нэр дэвшигчийг бүртгэхээс татгалзсан. Монгол улсын 29 дэхь Ерөнхий сайдаар МАН-аас Ж.Эрдэнэбат томилогдон Мэргэжлийн Засгийн газар байгуулан 2017 оны хүртэл ажилласан. Үүний дараа 2017-2021 он хүртэл У.Хүрэлсүх Засгийн газрын тэргүүнээр ажилласан. Энэ удаагийн УИХ-ын сонгуульд 69 бие даан нэр дэвшигч, 100 эмэгтэй нэр дэвшигч өрсөлдсөнөөрөө онцлог байсан. Мөн түүнчлэн УИХ-ын гишүүдээс эрэгтэй 63, эмэгтэй 13 гишүүн байгаа нь нийт улс төрийн нам, эвсэл хуулиар зааж өгсөн 20 хувийн жендерийн (хүйс)-ийн квотыг мөрдсөн бөгөөд нэр дэвшигчдийн 26 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

Дээрх үр дүнгээс харахад Монголд ардчилсан сонгууль хэрэгжиж олон ургальч үзэл дэлгэрч улс төрийн олон намууд сонгуульд өрсөлдөж ялалт байгуулж иржээ. Энэ нь ардчилсан сонгуулийн нэг онцлог бөгөөд ихээхэн ололт амжилтын нэг юм. Мөн 2016 оны сонгуулийн бас нэг онцлог нь эдийн засагч, эрх зүйч, улс төрч, инженер, сэтгүүлч зэрэг мэргэжлийн нэр дэвшигчид өрсөлдсөнөөс гадна жүжигчин, дуучин, зохиолч, яруу найрагч гэх мэт бусад төрөл бүрийн салбар, мэргэжлийн хүмүүс өрсөлдсөж байснаараа онцлог байв. Эдгээрээс 1 бие даан нэр дэвшигч буюу дуучин С.Жавхлан анх удаа ялалт байгуулж УИХ-ын гишүүнд сонгогдсон нь бас нэг онцлог нь юм.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны ээлжит сонгуульд улс төрийн 13 нам, 4 эвсэл оролцохоо илэрхийлсэн. УИХ-ын сонгуульд нийт 606 хүнийг бүртгэж нэр дэвшигч бүртгүүлж үнэмлэх авсанаас 19.9 хувь нь буюу 121 нь бие даан нэр дэвшигч, 24.9 хувь нь буюу 151 нь эмэгтэй нэр дэвшигч байсан. Үүнд: Монгол Ардын Нам - 76, Ардчилсан Нам - 76, Монголын Ногоон Нам - 15, Та бидний эвсэл - 74, ШИНЭ эвсэл - 72, Зөв хүн электорат эвсэл - 53, Ард Түмний Нам, Эх Орончдын Нэгдсэн Нам, Ард Түмнээ Хайрлая Нам, Их Эв Нам тус бүр 1, Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Нам - 13, Хөгжлийн Хөтөлбөр Нам - 7, Сахигтун! Үндсэн хуулийн 19 эвсэл - 34, Зон Олны Нам - 30, Дэлхийн Монголчууд Нам - 3, Ард Түмний Олонхийн Засаглал Нам - 24, Гэр Хороолол Хөгжлийн Нам - 4 хүн нэр дэвшүүлж сонгуульд оролцлоо. 2020 оны УИХ-ын сонгуульд нийт Сонгуулийн дүнгээр Монгол Ардын Намаас - 62, Ардчилсан Намаас - 11, “Та бидний эвсэл”-ээс /МАХН-ИЗНН-МҮАН/ - 1, “Зөв хүн электорат” эвслээс - 1, бие даан нэр дэвшигч - 1 хүн тус тус Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсон.

2020 оны УИХ-ын сонгууль нь дэлхий нийтийг хамарсан цар тахал (корона вирус) –ын үед болсноороо, сонгуулийн шинэ эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд болсноороо, хамгийн олон нэр дэвшигчид өрсөлдсөнөөрөө, олон намууд эвсэл болж оролцсоноороо, мөн хамгийн олон бие даан нэр дэвшигчид өрсөлдсөнөөрөө, сонгогчдын идэвхи оролцоо хамгийн өндөр байснаараа, залуу сонгогчид илүү идэвхитэй байснаараа зэрэг олон онцлогууд ажиглагдаж байв. Мөн 2020 оны 07-р сарын 02-ны өдрийн УИХ-ын Анхдугаар чуулганы хуралдаанаар У.Хүрэлсүхийг дахин улираан Монгол Улсын Ерөнхий Сайдад 98.5 хувийн саналаар томилсон юм. Энэ удаагийн Засгийн газрын онцлог нь 2019 оны 11-р сарын 14-ний өдрийн Үндсэн хуулийн шинэ өөрчлөлтийн хүрээнд эмхлэн байгуулагдсанаараа онцлог байсан. 2021 оны 01-р сарын 21-ны өдөр МУ-ын Ерөнхий Сайд У.Хүрэлсүх Монгол улсын түүхэнд анх удаа өөрийн хүсэлтээр огцрох өргөгдлөө өгөн УИХ-ийн гишүүд энэхүү саналыг 95 хувийн саналаар огцруулсан билээ. Үүний дараа буюу 2021 оны 01-р сарын 25-ны өдөр УИХ-ын гишүүн Л.Оюун-Эрдэнийг Засгийн газар тэргүүнээр сонгон ажиллуулсан.

График №2. Засгийн газрын байгуулж ажилласан Ерөнхий сайдуудын тоо (УИХ-ын сонгууль 1992-2020 он)⁸

2016, 2020 оны УИХ-ын сонгуулиар МАН дангаараа ялалт байгуулж төрийн эрх барьж байх хугацаандаа Засгийн газраа тэргүүнээ 4 удаа сольсон юм. Энэ нь нэг талаас нь харвал улс төрийн тоглолт, эрх мэдэл, албан тушаалын өрсөлдөөн, нөгөө талаас нь харвал улс төрийн намын төлөвшил сул, дотоод ардчилалгүй байгаатай холбоотой бөгөөд төрийн залгамж чанарыг алдагдуулах сөрөг үр дагавартай.

Сүүлийн сонгуулийн жилүүдэд хуулийн хувьд хүчин төгөлдөр улс төрийн намуудаас иргэдийн улс төрийн сонирхлыг төлөөлөн уламжилж, багцлан, хэрэгжүүлж чадахуйц, олон ургальч үзлийг илэрхийлсэн нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн намууд цөөн байна.

Хүснэгт №2. УИХ-д олонхи болж, Засгийн газрыг дангаараа бүрдүүлсэн нам, эвслийн сонгуульд авсан санал, парламентад эзэлсэн суудлын хувийн харьцуулалт (УИХ-ын сонгууль 1992-2020 он)⁹

Сонгууль болсон он	Оролцсон нам эвслийн нэр (тоо)	Авсан суудлын тоо	Нийт тойргийн хэмжээ
1992	<ul style="list-style-type: none"> • МСДН • Бие даагч • МоАН, МүДН,НН • МАХН (одоогийн МАН) 	1 1 4 70	26
1996	<ul style="list-style-type: none"> • МУНН • МАХН (одоогийн МАН) • АХ эвсэл 	1 25 50	76
2000	<ul style="list-style-type: none"> • ИЗ-НН эвсэл • Эх орон МАШСН • Бие даагч • АХ эвсэл • МАХН (одоогийн МАН) 	1 1 1 1 72	76
2004	<ul style="list-style-type: none"> • Бие даагч • МАХН (одоогийн МАН) • АН, ИЗН, МАШСН- “Эх орон-Ардчилал” эвсэл 	3 35 38	76

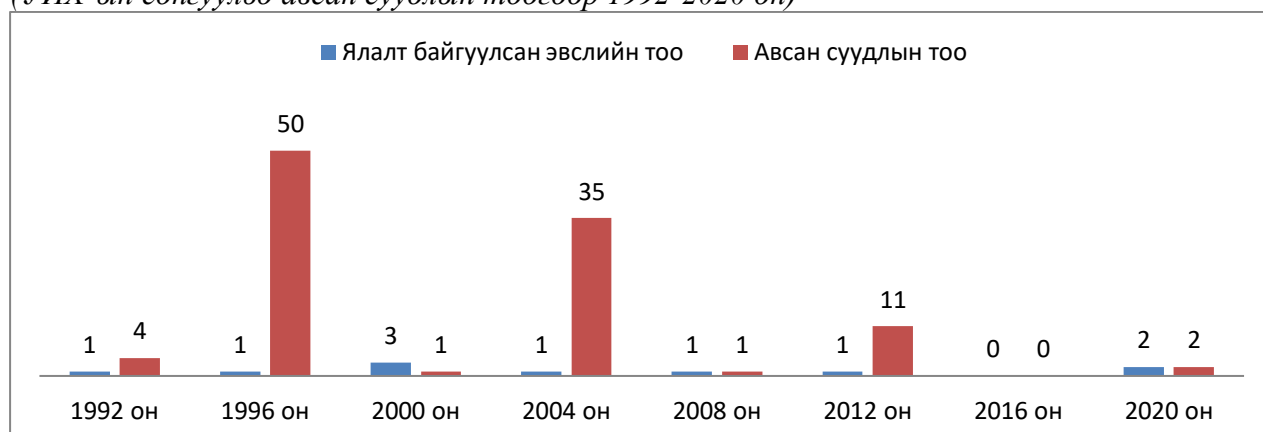
⁸ Парламентын институтын улс төр, эрх зүйн шинжилгээ сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхтгэл. УБ., 2018 он

⁹ Сонгуулийн Ерөнхий Хороо. УБ., 2016 он.

2008	<ul style="list-style-type: none"> • Бие даагч • АН • ИЗН • ИЭН • МАХН (одоогийн МАН) 	1 28 1 1 45	26
2012	<ul style="list-style-type: none"> • АН • МАН (хуучнаар МАХН) • МАХН-МҮАН шударга ёс эвсэл • ИЗН, Ногоон нам • Бие даагч 	33 26 12 2 3	26
2016	<ul style="list-style-type: none"> • МАН (хуучнаар МАХН) • АН • МАХН • Бие даагч 	65 9 1 1	76
2020	<ul style="list-style-type: none"> • МАН • АН • “Та бидний эвсэл” (МАХН-ИЗНН-МҮАН) • “Зөв хүн электорат” эвсэл • Бие даагч 	62 11 1 1 1	76

Монгол улсад явагдсан парламентын 7 удаагийн сонгуулийн үр дүнд нэг намын олонхийн танхим 4 удаа (1992, 2000, 2016, 2020), эвслийн танхим 5 удаа (1990, 1996, 2004, 2008, 2012 он) бүрэлдсэн байна. Монгол улсын 2012 оны Засгийн газрын танхимыг “хамгийн олон намуудын эвсэл”-ийн хэв шинжид багтаан үзэж болно. Харин 2016, 2020 оны Засгийн газрын танхимыг “нэг намын олонхийн” хэв шинжид хамруулан үзэж болно. Эвслийн энэ хэв шинжийг судлаач Майкл Лейсерсон “хэлэлцэн тохиролцох”-д суурилсан эвсэл гэж нэрлэсэн¹⁰.

График №3. Сонгуульд ялалт байгуулсан эвслүүдийн жагсаалт
(УИХ-ын сонгуульд авсан суудлын тоогоор 1992-2020 он)

Дээрх графикаас харахад Монгол улсад болж өнгөрсөн 1992 оноос 2020 он хүртэл нийт 8 удаагийн сонгуульд улс төрийн намууд хамтарч буюу эвсэл байгуулж сонгуульд өрсөлдсөнөөс эвслүүд нийт 7 суудал авч төрийн эрхийг барьж байсан байна.

¹⁰Г.Чулуунбаатар, А.Жамбал, Д.Болд-Эрдэнэ. Сонгуулийн хэлбэрүүдийн үйлчлэл, үр дагаврын асуудал. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик. Илтгэлийн эмхтгэл. УБ., 2009

1992 оны УИХ-ын сонгуульд МоАН МҮДН, НН хамтарч оролцож 4 суудал авсан нь чамлахааргүй амжилт юм. Харин суудлын тоогоор авч үзвэл 1996 оны УИХ-ын сонгуулиар нэг эвсэл ялалт байгуулсан. Өөрөөр хэлбэл УИХ-ын нийт 7 удаагийн сонгуулиудаас 1996 оны сонгуулиар “Ардчилсан холбоо” эвсэл УИХ-д 50 суудал авч ялалт байгуулж Монгол улсад анх удаа "Ардчилсан холбоо" эвсэл ялалт байгуулж засгийн газрын эрх ардчилсан сонгуулийн зарчмаар, тайван энхийн замаар нэг улс төрийн хүчнээс нөгөө улс төрийн хүчинд шилжсэнээрээ онцлогтой.

1996 оны сонгуулиар сонгогдсон парламентын үед байгуулагдсан Засгийн газрыг огцруулах тухай хоёр удаа санал гарч, 1997 онд УИХ дахь МАХН-ын (одоогийн МАН) бүлгийн 24 гишүүний гаргасан саналыг УИХ хэлэлцэн олонхийн саналаар М.Энхсайханы Засгийн газарт итгэл хүлээлгэж байжээ. Харин 1998 онд энэ Засгийн газрыг эргээд огцруулж байсан нь нэг талаас Монголын төрийн түүхэн дэх ардчилсан засаглалын тогтолцооны хариуцлагын нэг хэлбэр болж тогтсоноороо онцлог байсан. Энэ УИХ шинээр 173 хууль баталж, давхардсан тоогоор 255 хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.¹¹

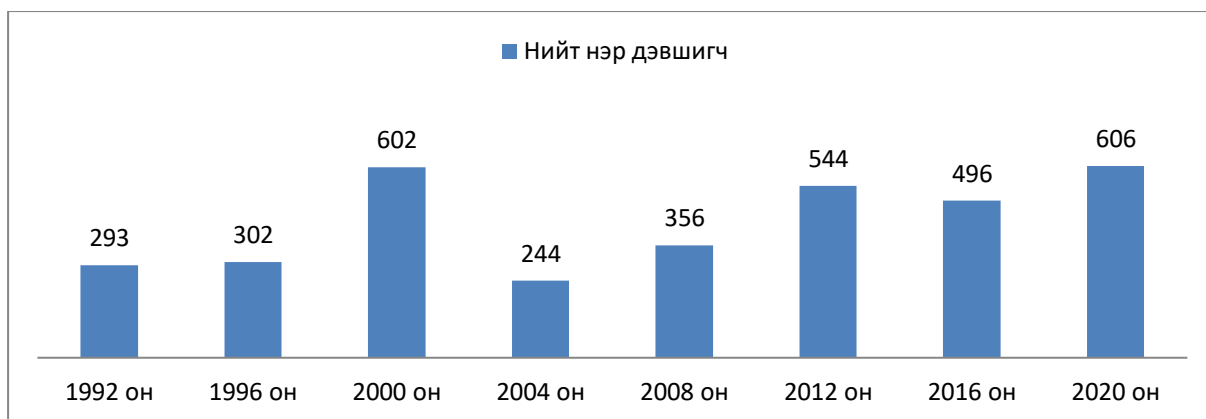
2000 оны УИХ-ын сонгуульд МҮАН МСДН, АХ эвсэл ялалт байгуулж ганцхан суудал авч байсан нь олон намууд эвсэж сонгуульд оролцсон гэхэд амжилт муутай байв. Мөн түүнчлэн 2004 оны УИХ-ын сонгуульд ганцхан Эх орон-Ардчилал эвсэл ялалт байгуулж 35 суудал авсан нь суудлын тоо болоод чанарын хувьд ихээхэн өндөр үзүүлэлт, амжилттай сонгуульд оролцсон нь харагдаж байна. 2012 оны УИХ-ын сонгуульд ганцхан МАХН-МҮАН-Шударга ёс эвсэл ялалт байгуулж 11 суудал тус тус авч байсан нь мөн тэдний хувьд чамлахааргүй амжилт байсан юм. Харин 2016 оны УИХ-ын сонгуулиар 3 эвсэл оролцож өрсөлдсөн боловч нэг нь ч ялалт байгуулж чадаагүй юм. 2020 оны УИХ-ын сонгуулиар улс төрийн 13 нам, 4 эвсэл сонгуульд оролцохоор бүртгүүлсэн. УИХ-ын сонгуульд нийт 606 нэр дэвшигч оролцсон. Үүнээс Та бидний эвсэл - 74, ШИНЭ эвсэл - 72, Зөв хүн электорат эвсэл – 53 хүний нэр дэвшүүлж тус тус сонгуульд оролцсон. Энэ удаагийн сонгуулиар “Та бидний эвсэл”-ээс /МАХН-ИЗНН-МҮАН/ - 1, “Зөв хүн электорат” эвслээс – 1 нэр дэвшигч ялалт байгуулсан буюу нийт хоёр эвслээс хоёр нэр дэвшигч ялалт байгуулсан байна.

Дээрх байдлаас харахад 1992 оноос хойших УИХ-ын болон Ерөнхийлөгчийн сонгуулиудын дүнгээс ажиглахад нэг талаас нь харвал Монгол улс олон намын тогтолцоотой, сонголт хийх боломжоор бүрэн хангагдсан улс болох нь харагдаж байна гэж үзэх үндэслэлтэй 5 удаад нь ямар нэг хэмжээгээр олон болон цөөн намууд хоорондоо эвсэн сонгуульд оролцсон байна. Монголын улс төрийн намууд хоорондоо эвсэж байгаа нь сонгогчдод сонгох альтернатив боломжийг олгох, намууд төлөвших, олон намын төлөөллийг хангах, намуудын улс төрийн оролцоо нэмэгдэх зэрэгт эерэг талтай байж болох юм.

Харин нөгөө талаас нь харвал 8 удаагийн сонгуулийн 4 удаад нь нэг намын олонхи болсон түүхэн үр дүнг харж болно. Тодруулбал, 1992, 2000, 2016, 2020 оны УИХ-ын сонгуулиар нэг намын олонхи парламентыг бүрдүүлсэн билээ. Нэг нам дангаараа улс төрийн эрхийг барих нь улс төрийн намын төлөвшилд ихээхэн сөргөөр нөлөөлж олон намын тогтолцоотой улс орон гэж үзэхэд бэрхшээлийг дагуулж байна. Мөн түүнчлэн олон намын оролцоог хангах, олон ургальч үзлийг дэмжих, сонгогчдод сонголт хийх боломжоор хангахад саад бэрхшээл учруулж байна.

График №4. Сонгуульд оролцсон нийт нэр дэвшигчид
(УИХ-ын сонгууль 1992-2020 он)

¹¹ <http://www.ublfe.mn/n/s/4037>

Монгол УИХ-ын сонгуулиудын дүнгээс харахад 2000 оны УИХ-ын сонгуульд нийт 602 нэр дэвшигч буюу бусад бүх болж өнгөрсөн сонгуулиудаас хамгийн олон нэр дэвшигч өрсөлдсөнөөрөө онцлог байсан. Харин 2004 оны УИХ-ын сонгуульд хамгийн бага тооны нэр дэвшигчид буюу 244 нэр дэвшигч өрсөлдсөн байна. 2012 онд 544 нэр дэвшигч өрсөлдсөн бол, 2016 оны УИХ-ын сонгуульд 498 нэр дэвшигч өрсөлджээ. 2020 оны УИХ-ын сонгуулийн хамгийн олон буюу 606 нэр дэвшигч өрсөлдсөн. Энэ удаагийн сонгуульд улс төрийн нам, эвслүүд эвсэн, олон намаас олон нэр дэвшигчид өрсөлдсөн. Үүнээс 121 байсан нь сонгох, сонгогдох эрхээ эдэлж, улс төрийн оролцоо нилээдгүй өндөр байгааг харуулж байна.

Сонгуульд нэр дэвшигчид нь нас боловсрол болон салбар, төрөл бүрийн мэргэжлийн хүмүүс байдаг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд бүр эдийн засагч, эрх зүйч, улс төр, нийгмийн мэргэжлийн хүмүүсээс гадна жүжигчин, дуучин, зохиолч, яруу найрагч гэх мэт олон салбарын хүмүүс өрсөлдөх болсноороо онцлог байв. Тухайлбал: 2016 оны УИХ-ын сонгуульд яруу найрагч 2, бөх 2, дуучин 1 нэр дэвшигч өрсөлдөж ялалт байгуулсан. Хамгийн сүүлийн буюу 2020 оны УИХ-ын сонгуульд сонгогдсон Улсын Их Хурлын гишүүдийн 38 нь анх удаа сонгогдсон, 13 нь буюу 17.1 хувь нь эмэгтэй, хамгийн ахмад нь 66 настай, хамгийн залуу нь 33 настай байна. Нийт гишүүдийн 14 /18.42%/ нь хуульч, эрх зүйч, 21 /27.63%/ нь эдийн засагч, 12 /15.79%/ нь инженер, агрономич, 14 /18.42%/ нь улс төр, нийгмийн ухаан, урлаг, утга зохиолын, 9 /11.84%/ нь эмч, багш, 6 /7.89%/ нь бусад мэргэжлийн хүн байснаараа онцлог байв.

Мөн насны хувьд Монгол улсын Үндсэн хуулийн 3-р бүлгийн 21-р зүйлийн 3 дахь хэсэг¹², Сонгуулийн тухай хуульд 2-р бүлгийн 11-р зүйлийн 11.6 дахь заалтад “УИХ-ын гишүүнээр Монгол улсын 25 нас хүрсэн, сонгуулийн эрх бүхий иргэнийг сонгоно¹³” заасны дагуу 25-аас дээш насны Монгол улсын иргэд нэр дэвшиж өрсөлддөг. Үүнээс 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар хамгийн настай нь буюу 73 настай нэр дэвшигч УИХ-ын гишүүнээр сонгогдон ажилласан.

УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийн ихэнхи хувь нь дахин улиран сонгогддог. Энэ нь Монгол улсад хэрэгжиж байгаа мажоритар тогтолцооны үр дүн юм. Учир нь сонгуулийн мажоритар тогтолцоо нь сонгогчдод энгийн ойлгомжтой, хэн нь илүү санал авсан нэр дэвшигч ялалт байгуулдаг. Мөн түүнчлэн Монгол улсад ард түмэнд танигдсан туршлагатай улс төрчид олон дахин сонгогдох магадлал өндөр учраас улиран олон удаа сонгогдох нь их байдаг.

2008 оны сонгуулиар олон түмний итгэлийг хүлээсэн 76 нэр дэвшигчээс 36 нэр дэвшигч нь 2004 оны сонгуулиар сонгогдсон төрийн түшээд байсан юм. 2008 оны сонгуульд өрсөлдүүлэхээр МАХН, АН болон бусад намууд халаас зузаан, бэлтэй олон

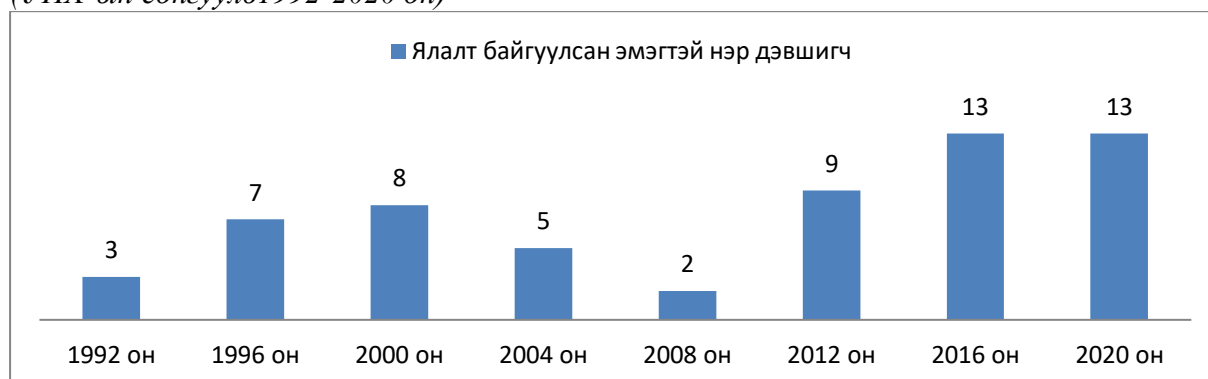
¹² Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992 он

¹³ Монгол улсын Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2015 он

бизнесмэнийг нэр дэвшүүлсэн боловч ихэнхи сонгогдож чадаагүй. Энэ нь наймаачдыг төрд гаргахаар түмнийхээ төлөө биш бизнесээ цэцэглүүлэх гэж улайрдаг гэсэн ойлголт сонгогчдын дунд байдагтай холбоотой. Бизнесмэнүүд хайр найргүй хөрөнгө цацаж, мөнгөөр бүхнийг бүтээнэ гэж бодсон ч сонгогчид тэдэнд хууртагдаагүй. Цөөнгүй бизнесмэнүүд хоёр тэрбум төгрөгөөс ч их хөрөнгө зарсан ч ялагдал хүлээсэн.

Монголын сонгогчдын дараагийн нэгэн онцлог нь сүүлийн жилүүдэд эмэгтэй улс төрчдийг дэмжих байдал тогтвортой ажиглагдаж байна.

График №5. Сонгуульд ялалт байгуулсан эмэгтэй УИХ-ын гишүүдийн тоо (УИХ-ын сонгууль 1992-2020 он)

Тухайлбал: 1992 оны УИХ-ын сонгуульд 3 эмэгтэй нэр дэвшигч ялалт байгуулсан. 1996 оны УИХ-ын сонгуульд 7 эмэгтэй нэр дэвшигч, 2000 оны УИХ-ын сонгуульд 8 эмэгтэй нэр дэвшигч, 2004 оны УИХ-ын сонгуульд 5 эмэгтэй нэр дэвшигч, 2008 оны УИХ-ын сонгуульд 2 эмэгтэй нэр дэвшигч тус тус ялалт байгуулж УИХ-ын гишүүнээр сонгогдсон.

Харин 2012 оны сонгуулийн жишээн дээр үзэхэд эмэгтэй нэр дэвшигчийн сонгогдох магадлал эрэгтэй нэр дэвшигчдээс 2,5 дахин өндөр байсан. 2012 оны сонгуулиар 9 эмэгтэй гишүүн ялалт байгуулж, нийт гишүүдийн 11,8 хувийг эзэлсэн. 2016 оны УИХ-ын сонгуулийн үр дүнд түүхэндээ хамгийн олон буюу 13 эмэгтэй нэр дэвшигчид сонгуульд ялалт байгуулж УИХ-ын гишүүн болж байсан бол 2020 оны УИХ-ын сонгуулийн үр дүнд мөн 13 эмэгтэй нэр дэвшигч ялалт байгуулж нийт нэр дэвшигчдийн 17.1 хувийг эзэлсэн. Энэ тоо баримтаас харахад шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо идэвх өндөр байгаа бөгөөд эмэгтэй нэр дэвшигчдийг сонгох байдал цаашид өсөх хандлагатай байна.

2. Монголын сонгуулийн тогтолцоо ба улс төрийн намын харилцан хамаарал

Дэлхийн улсуудын судлаачид Монгол улсыг “олон намын тогтолцоотой” ардчилсан улс гэж дүгнэдэг. Гэсэн хэдий ч ардчилсан сонгуулийн үр дүнгээс харахад 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012, 2016 онуудад төрийн эрхийг гартаа авч, байр тогтвортой хадгалж УИХ-д суудал авч, засгийн эрхийг 2-3 нам ээлжлэн барьсаар байна. Төрийн эрх барьж байгаа намуудын бодит байдлаас авч үзэхэд 1-2 намын ноёрхсон шинжтэй байна.

1990 оноос Монголын ард түмэн ардчилсан замаар төр барих эрхээ жинхэнэ утгаар нь эдлэх болсон. 1992 оны Үндсэн хуулийн 3-р зүйлд “Монгол улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдлэнэ”¹⁴ гэж заасан байдаг. 1990 оноос улс төрийн амьдралд

¹⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992

гарсан өөрчлөлт, шинэчлэлтээс үүдэн сонгуулийн тогтолцоог боловсронгуй болгож шинэчлэх алхмуудыг хийж эхэлсэн. Үүний үр дүнд Монгол Улс түүхэндээ анх удаа Ардын Их Хурлыг сонгуулиар байгуулсан. Энэ сонгууль нь холимог тогтолцоогоор явагдаж улс төрийн олон намууд анх удаа өрсөлдөж оролцсон шинэ, чөлөөт сонгууль болж өнгөрсөн боловч энэхүү ардчилсан сонгууль нь зөвхөн хэлбэрийн төдий л байсан.

АИХ-ын танхим нь цөөн намуудын эвлээс бүрдэж байсан. Монгол Ардын Хувьсгалт Нам нь орон нутгийн төлөөллийг сонгоход 53.4 хувь, АИХ-ыг сонгох сонгуулиар нийт 84.8 хувийн саналыг авч байсан. Ингэж МАХН Монгол улсын парламентын нийт 422 суудлын 357 суудлыг авч чадсан. Харин Монголын Ардчилсан Нам 16 суудал, Монголын Үндэсний Дэвшлийн Нам 6 суудал, Монголын Социаль Демократ Нам 4 суудал тус тус эзэлсэн бөгөөд үлдсэн суудлыг гишүүн бусчууд, залуучуудын холбооны нэр дэвшигчид эзэлсэн. Энэ сонгууль нь олон намын төлөөлөл оролцсон түүхэндээ анхны сонгууль гэхэд сөрөг хүчнийхэн чамлахааргүй амжилтанд хүрч байсан¹⁵.

1990 оны анхны АИХ-ын сонгууль, 1992, 1996 оны УИХ-ын сонгуулиудын үйл явц нь шилжилтийн эхэн үеийн бэрхшээл, нийгмийн соёл, ухамсрын төлөвшөөгүй байдал, ардчилсан сонгуулийн туршлага дутмаг зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлж зарим нэг зөрчилтэй асуудлууд гарч ирсэн. Энэхүү гажуудал нь сонгуулийн тогтолцооны төлөвшилтийн шилжилтийн үеийн бэрхшээлтэй асуудлуудтай холбоотой.

Хүснэгт № 3. Монгол дахь засгийн газрын танхимын бүрдэлтийн харьцаа¹⁶

Он	Сонгуулийн тогтолцоо	Засгийн газрын танхим	Засгийн газар бүрдүүлсэн нам, эвсэл
1990	Холимог	Хамгийн намуудын эвсэл цөөн	МАХН болон Монголын Ардчилсан нам, Монголын Үндэсний Дэвшлийн нам, Монголын Социаль Демократ-Нам
1992	Олон мандаттай мажоритар тогтолцоо	Нэг намын олонхи	МАХН (одоогийн МАН)
1996	Нэг мандаттай мажоритар тогтолцоо	Олон намын эвсэл	МҮАН-МСДН-ын "Ардчилсан холбоо эвсэл"
2000	Нэг мандаттай мажоритар тогтолцоо	Нэг намын олонхи	МАХН (одоогийн МАН)
2004	Нэг мандаттай мажоритар тогтолцоо	Хамгийн ойр байр суурьтай намын эвсэл	"Эх орон- Ардчилал" эвсэл
2008	Олон мандаттай мажоритар тогтолцоо	Хамгийн цөөн намуудын эвсэл	МАХН-АН-ын хамтарсан Засгийн газар
2012	Холимог тогтолцоо	Олон намуудын эвсэл	"АН болон МАХН-МҮАН-ын Шударга ёс эвсэл" Шинэчлэлийн Засгийн газар
2016	Нэг мандаттай мажоритар тогтолцоо	Нэг намын олонхи	МАН

¹⁵Удо. Баркманн. "МАХН-ын улс төрийн өөрийн ойлголтын тухайд". Монгол улсын ШУА-ын ОУСХ. Герман: судалгаа, мэдээлэл. УБ., 2005

¹⁶ Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик /Эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл/ УБ., 2009 он

2020	Олон мандаттай мажоритар	Нэг намын олонхи	МАН
------	-----------------------------	------------------	-----

Монгол улсын шинэ Үндсэн хуулийг баталсны дараа хууль тогтоох дээд байгууллага 1992 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн хуулийн дагуу олон мандаттай мажоритар тогтолцоогоор томсгосон тойргоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь нэг намын олонхиос бүрдэж байсан. 1996 оны УИХ-ын сонгууль нь 1995 онд сонгуулийн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн дагуу нэг мандаттай мажоритар тогтолцоогоор явагдаж УИХ-ын танхим нь олон намын эвлээс бүрдэж байсан. Харин 2000 оны УИХ-ын сонгууль нь нэг мандаттай мажоритар тогтолцоогоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь нэг намын олонхиос бүрдэж байсан. 2004 оны УИХ-ын сонгууль нь нэг мандаттай мажоритар тогтолцоогоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь хамгийн ойр байр суурьтай намын эвлээс бүрдэж байсан юм.

1992, 1996, 2000 онд болж өнгөрсөн Монголын УИХ-ын ээлжит сонгуулиуд нь шилжилтийн үеийн өвөрмөц бэрхшээлтэй үед явагдсан бөгөөд тухайн сонгуульд оролцож байсан улс төрийн субъект, улс төрийн нам хүчин, сонгогчдын төлөвшил, сонгуулийн үйл ажиллагаа зохион байгуулах арга нь дутуу, сонгуульд бохир технологи хэрэглэсэн, эрх зүйн орчин нь сайн бүрдээгүй зэрэг хүчин зүйлүүдтэй ихээхэн холбоотой.

2008 оны УИХ-ын сонгууль нь “ялагч бүхнийг авна” гэсэн зарчимтай уламжлалт мажоритар тогтолцоогоор олон мандаттай томсгосон тойргоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь хамгийн цөөн намуудын эвслээс бүрдэж байсан. 2008 оны УИХ-ын сонгуулиар намууд хоорондын төдийгүй, нам доторх өрсөлдөөн бий болсон бөгөөд 5 хүний амь насанд хүрсэн, нийгэмд эмх замбараагүй байдал үүсгэж гэмт хэргийг дэвэргэсэн, соёлын болон түүхийн дахин давтагдашгүй бүтээлийг устгасан, Монгол улсын эдийн засагт сөргөөр нөлөөлсөн, ардчиллын зарчмуудыг гажуудуулсан сонгууль болж өнгөрсөн.

2012 оны УИХ-ын сонгууль нь шинэ эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд, сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь олон намуудын эвслээс бүрдэж байсан. Монгол улс 2011 онд сонгуулийн хуулиндаа өөрчлөлт оруулж шинэ тогтолцоогоор буюу 2012 оны УИХ-ын сонгуулийг холимог тогтолцоогоор явуулсан ч сонгуулийн зарим тойрогт сонгуулийн дүн будлиантаж удаан хугацаагаар үргэлжилсний эцэст шүүхээр шийдэгдсэн гэх мэт сонгуультай холбоотой зарим зөрчил, маргаан гарсаар байна. Мөн холимог сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэснээр Монгол улсад олон жижиг намууд төрд орж ирэх боломжийг олгож, намуудын өрсөлдөх боломж, жижиг намууд нэгдэж, намуудын төлөвших үйл явц үргэлжилсээр, эвслийн Засгийн газрыг бүрдүүлдэг. Нөгөө талаар хэтэрхий олон жижиг намууд нь үзэл бодлын зөрчилдөөн үүсгэж, эвслийн Засгийн газар байгуулсны дараа жижиг намуудын дунд байр суурь, ашиг сонирхлын зөрчилдөөн бий болж Засгийн газар удаа дараа солигдох, улс төрийн тогтвортой байдал алдагдах зэрэг сөргөөр нөлөөлөх байдал ажиглагдаж байна. Эвслийн Засгийн газрын талаар Монгол улсын Үндсэн хуулинд ямар нэг эрх зүйн зохицуулалт байдаггүй нь бүр ч мухардалд хүргэж болзошгүй юм. 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар гадаадад суугаа Монгол улсын иргэдээ сонгуульд оролцуулсан, ухаалаг үнэмлэхтэй, санал тоолох автомат машиныг ашигласан зэрэг нь өмнөх сонгуулиудиа онцлогтой болж өнгөрсөн.

2016 оны УИХ-ын сонгууль нь 2015 онд шинэчлэн баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу уламжлалт нэг мандаттай мажоритар тогтолцоогоор явагдсан бөгөөд УИХ-ын танхим нь нэг намын олонхиос бүрдэж байна. 2016 оны шинэ Сонгуулийн тухай багц хуулийг гаргахдаа УИХ нь Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийг хэрэгжүүлснээс гадна олон мандаттай сонгуулийн тойргийн тогтолцоог нэг мандаттай

тойргийн тогтолцоо болгон өөрчилснөөр мажоритар тойргийн тоо 26-аас 76 болж нэмэгдсэн. Дээрх шинэчлэлтүүдийг танилцуулахаас өмнө олон нийтийн дунд хэлэлцүүлэг явуулаагүй, сонгууль болох өдрөөс 2 сар хүрэхгүй хугацааны өмнө сонгуулийн тогтолцоонд болон сонгуулийн хууль эрх зүйн хүрээний бусад талуудад ийм томоохон өөрчлөлт хийсэн нь олон улсын сайн туршлагыг дордуулсан явдал болсон. Энэ үйл явц нь улс төрийн нөлөөллөөс ангид байж чадсан уу гэсэн асуудал гарч судлаачид өөр өөрсдийн байр сууринаас дүгнэлт өгсөөр байна¹⁷.

2020 оны УИХ-ын сонгууль нь 2019 онд шинэчлэн баталсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн хүрээнд олон мандаттай томсгосон тойргоор явагдсан бөгөөд мөн адил нэг намын олонхи буюу МАН 62 суудал авч УИХ-ын олонхийг бүрдүүлээд байна. Энэ удаагийн сонгуулийг 29 тойрогт зохион байгуулж явуулсан. Мажоритар тогтолцоо өөрөө сонгогчдын санал ихээр гээгдүүлдэг, том намыг дэмжсэн тогтолцоо учраас мөн л өмнөх дутагдал давтагдсаар байна. Сонгогчдын санал маш ихээр гээгдэж байна. Улс төрийн намын хөгжил, төлөвшил, дотоод ардчилал, олон намын тогтолцоог төлөвшүүлэх, олон намын өрсөлдөөн, олон ургальч үзэл зэрэгт сөргөөр нөлөөлсөөр байна.

Сонгуулийн тогтолцоо нь парламентын намын тоонд нөлөөлөх нөлөөллийн үр дүнг хэмжих гол хэмжүүр нь парламент дахь намуудын “үр ашигтай тоо” юм. Сонгуулийн тогтолцоо Дуглас, В.Райн нарын тооцоолсноор бүгд парламентын “бүтээмэл олонхи”-ийг бий болгох боломжтой ч сонгуулийн харьцангуй болон нэг мандаттай мажоритар тогтолцоо гол төлөв бүтээмэл болон бодит олонхийг бүрдүүлдэг. Харин хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо нь бодит цөөнхийг бүрдүүлдэг.

Манай улсын хувьд сонгуулийн олонхийн мажоритар тогтолцоог голлон хэрэглэж байснаас шалтгаалж гол төлөв бүтээмэл болон бодит олонхи (бодит олонхи 1992, 2000, 2016) , (бүтээмэл олонхи 1996, 2008) бүрэлдэж байна.

Монгол улс ардчилалд шилжсэнээс хойших 30 жилийн хугацаанд УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлыг сонгох бүх нийтийн сонгуулийг тус бүр 8 удаа явуулж сонгуулийн хэд хэдэн тогтолцоог туршиж үзсэн. Гэсэн хэдий боловч мажоритар тогтолцоог дийлэнхдээ хэрэглэсэн хэвээр байна. Энэхүү тогтолцоо нь хүчтэй хоёр намыг дэмждэг учраас улс төрийн намыг төлөвшүүлэх, олон намын тогтолцоог бүрдүүлэхэд сөргөөр нөлөөлсөн хэвээр байна. Эрх барьж буй улс төрийн намууд нь төлөөллийн байгууллагыг сонгохдоо олон намыг тогтолцоо, олон ургальч үзлийг дэмжсэн, сонгогчдын саналыг илүү харгалзан үзсэн тогтолцоог сонгож тогтвортой хэрэглэх асуудалд төдийлөн анхаарал хандуулахгүй байсаар байна. УИХ-ын 8 удаагийн сонгууль явуулсан сонгуулийн тогтолцоонууд, эрх зүйн орчин, бусад хүчин зүйлүүдээс нөлөөлсөн эерэг, сөрөг үр дагаврын аль аль нь байсаар байна.

Хэлэлцүүлэг:

Нэг: Намыг улс төрийн үзэгдэл, улс төрийн онолын асуудал болохын хувьд нь улс

төрчид, судлаачид тал бүрээс нь анхааран судалсаар ирсэн. Улс төрийн нам, намын системийн асуудал нь хамрах хүрээ өргөн, агуулгын хувьд олон талтай учраас түүнтэй уялдаж холбогддоггүй улс төрийн онолын болон практикийн асуудал нэг ч байдаггүй гэж хэлж болно. Тодруулбал,

1. Төрийн удирдлага,

---

¹⁷ 2002 оны Венецийн комиссын дүрэм. II.2.b Сонгуулийн асуудлаарх сайн туршлага "сайн туршлагын дүрэм"-ээр сонгуулийн хуулийн үндсэн элементүүдэд сонгууль болохоос өмнөх сүүлийн 12 сарын дотор нэмэлт өөрчлөлт оруулах ёсгүй гэж зөвлөдөг.

2. Засаглалын болон улс төрийн тогтолцооны онол,
3. Улс төрийн ухамсар, соёл,
4. Улс төрийн хэм хэмжээ ёс зүй,
5. Сонгууль, сонгуулийн тогтолцоо,
6. Элит, болон хошуучлал судлалын онол гэх зэрэг улс төрийн ерөнхий онолын асуудалтай шууд болон дам ямар нэг байдлаар холбогддог.

Хоёр: Мөн түүнчлэн улс төрийн нам, намын систем нь ардчилсан төрийн тогтолцооны гол тулгуур үндэс нь болдог. Төрийн ардчилсан тогтолцоонд нам, намын системийн үзүүлэх нөлөө нь тэдгээрийн төрийн засаглалын системд эзлэх байр суурь, статус, гүйцэтгэх үүргээр дамжин илэрч байдаг. Намууд төрийн засаглалын системд байр суурь эзлэн тодорхой үйл ажиллагаа явуулахын тулд өөрсдийн улс төрийн зорилго, бодлогоо сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө тусган, олон түмний дэмжлэг, итгэлийг олж авахыг эрмэлздэг. Ингэхийн тулд намууд төрийн сонгуульд оролцон шударгаар өрсөлддөг. Үүний эцэст сонгогч олон түмний дэмжлэг олж авсан нам, намуудын эвсэл нь төрийн засаглалын бүтцэд өөрсдийн хууль ёсны байр сууриа эзэлдэг. Ийм намуудын улс төрийн бодлого, хөтөлбөр нь төрийн бодлогын үндэс болж, улс орны хөгжил, дэвшлийн цаашдын хувь заяанд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ утгаараа төрийн ардчилсан институцийн салшгүй бүрдэл, элемент болсон нам, намын системийн асуудал улс төрчид, судлаачдын анхаарлыг зүй ёсоор татаж байдаг.

Гурав: Улс төрийн намууд нь төр, иргэн хоёрыг холбон нэгтгэгч “түүр” болж байдаг утгаараа улс төрийн онолын сонирхол татсан асуудлын нэг болдог. Иргэний нийгэмд нийгмийн янз бүрийн бүлгүүд ашиг сонирхол, үзэл бодлоороо бие биенээсээ өвөрмөцөөр ялгарч байдаг. Тэрхүү сонирхол, үзлүүд нь олон ургальч өнгө аястай байдгаараа онцлогтой. Үүнтэй уялдан хүмүүсийн хувьд ашиг сонирхол, үзэл бодлоо бодитой хамгаалан илэрхийлж, түүнийгээ нэгдмэл байдлаар төрийн бодлогод тусгахыг эрмэлздэг. Үүнийг хэрэгжүүлэх улс төрийн гол механизм нь намууд болдог. Тийм ч учраас хүмүүс ашиг сонирхол, үзэл бодлын ойролцоо байдлаараа улс төрийн тодорхой нэг намд харьяалагдан түүгээр дамжуулан төрийн засаглалыг хэрэгжүүлэхэд оролцдог. Энэ утгаараа улс төрийн намууд хүмүүсийн нийгэмшилтийн үйл явцад чухал нөлөө үзүүлж байдаг байна.

Дөрөв: Нам, намын систем нь өөрөө улс төрийн сонирхол татсан үзэгдэл юм. Цаг үеийн өөрчлөлттэй уялдан улс төрийн энэ үзэгдэлийн хүрээнд ч ихээхэн хувьсал, өөрчлөлт гарах болсон юм. Тухайлбал, орчин үеийн улс төрийн намууд улс төрийн үзэл бодол, зохион байгуулалт, нийгэмд эзлэх байр суурь, үүрэг үйл ажиллагаа, дотоод ардчиллын хувьд шинэ байдлаар төлөвшин хөгжих болсон билээ. Үүнтэй уялдан онолын болон практикийн хувьд бодитой судлан шийдвэрлэвэл зохих төвөгтэй олон шинэлэг асуудал дэвшигдэх болсон юм. Тэдгээрийг бодитой оношлон шийдвэрлэх нь улс төрийн амьдралын хүрээний олон асуудлыг зөв танин мэдэх бололцоог бүрдүүлдэг. Ингэхлээр нам, намын системийн асуудал нь ардчилсан нийгэм, түүний хүрээнд үйлчилж байдаг нийгэм улс төрийн хууль, жам ёсны мөн чанарыг нээн илрүүлж, бодитой танин мэдэхэд онолын болон практик учир зүйн талаасаа нэн чухал юм.¹⁸

Нам, намын системийн асуудал нь улс төр судлалын гол томоохон зангилаа асуудлын нэг юм. Иймд улс төрийн амьдрал болон улс төрийн тогтолцооны хүрээний онолын болон практик шинжтэй аливаа асуудлыг бодитой авч үзэх чухал нөхцөл нь нам, намын системийн асуудлыг тусгайлан шинжлэх судлах явдал зайлшгүй чухал юм.

Хэдийгээр нам судлал талаас нь, нам, намын систем талаас нь онолын хувьд авч үзэн судалсан бүтээлүүд байдгаас гадна эрх зүйн орчин, улс төрийн намын төлөвшил, улс төрийн намын санхүүжилт, ардчиллын төлөвшилтэй улс төрийн намыг

¹⁸ Д.Болд-Эрдэнэ. Нам судлалын онол. УБ., 2002

холбон авч үзэж судалсан судалгааны бүтээл болон эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэл нилээдгүй байдаг.

Гэсэн хэдий боловч сонгууль болон улс төрийн нам хоёрын хооронд дахь асуудлуудыг яг цав нарийвчлан судалсан судалгаа, шинжилгээний бүтээл одоогоор хомс байна. Цаашид энэ асуудлаар нарийвчлан тодорхой судалгаа, шинжилгээний ажил, нэг сэдэвт бүтээл, төсөл хөтөлбөрийн хүрээнд судлах судалгаа үгүйлэгдсээр байна.

Дүгнэлт, санал:

Монгол улс ардчилсан тогтолцоонд шилжиж, парламентат ёс, түүний институт бүрэлдэн тогтож засаглалыг хуваах зарчим хэрэгжиж, ардчилсан сонгуулийг явуулаад 30 жил болж байгаа хэдий ч эерэг сөрөг олон хүчин зүйлийн улмаас боловсронгуй болгох, засаж сайжруулах, шийдвэрлэх асуудлууд тулгарсаар байна.

Монгол улс ардчилалд шилжсэнээс хойшхи хугацаанд ардчилсан сонгуулийг явуулаад нилээгүй хугацаа өнгөрч байгаа ч сонгууль түүнийг тойрсон бэрхшээлтэй олон асуудлууд нэмэгдсээр байгаа дотоод аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна. Иймд сонгууль, түүнийг тойрсон дараахь хэд хэдэн асуудлуудыг судлан авч үзэж, бэрхшээлтэй асуудлуудыг илрүүлэн гаргаж, шийдвэрлэх арга замыг эрэлхийлэх нь дотоод аюулгүй байдал алдагдахаас сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Монголд хэрэглэж ирсэн мажоритар тогтолцооны сайн талуудыг авч сул, дутагдалтай талуудын алдааг засах, сайжруулах үүднээс холбогдох хуульд нарийвчлан тусгахдаа бүх ард түмний дунд хэлэлцүүлэг явуулах нь зүйтэй. Ингэхдээ уг хэлэлцүүлэгт өөрийн орны түүх, улс төрийн нөхцөл байдал, улс төрийн төлөвшил, иргэдийн улс төрийн боловсрол зэргийг харгалзан үзэх хэрэгтэй. Мөн сонгогчдод сонгуулийн тогтолцоо, түүний төрлүүдийн талаар мэдээлэл өгч тодорхой ойлголттой болгох ажлыг зохион байгуулах шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Ардчиллын хөгжлийн нэг гол үзүүлэлт-хэвлэлийн эрх чөлөөний зөрчигдсөн, хэвлэл мэдээллийн чөлөөт байдал Монголд тэгш биш байгаа нь иргэдийн хүсэл сонирхлоо илэрхийлэх, зөв сонголтоо хийхэд нь сөргөөр нөлөөлөөд зогсохгүй ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг зөрчиж байна. Энэ байдал нь эрх баригчид, төр, улс төрийн намуудын зүгээс иргэдийн санаа бодолд сөрөг нөлөө үзүүлэх нөхцлийг бүрдүүлж байна.

Монгол дахь ардчилал хөгжих болоогүйг 2008 оны 07-р сарын 01-ний эмгэнэлт үйл явдал тодорхой харуулсан. Ардчилсан сонгуулийн үр дүнд ард түмний шууд оролцоог үндэслэн төрийн эрх барих Улсын Их Хурал байгуулагддаг. Улмаар Засгийн газар байгуулагддаг учраас сонгууль шударга бус, ёс төдий байж огт болохгүй. Үүнд хамгийн их хамааралтай нь улс төрийн намууд юм.

Ардчилсан сонгуулиар парламентыг бүрдүүлэхэд бэрхшээл учруулж байгаа гол асуудал нь эрх зүйн зохицуулалт ойлгомжгүй, цоорхой ихтэй, улс төрийн намууд хуулиа зөрчдөг, сонгуульд шударга бус, тэгш бусаар өрсөлддөг, улс төрийн намууд ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг гажуудуулдаг, мөрийн хөтөлбөрөө биелүүлдэггүй, ард түмнийг хуурсан өнөө маргаашаа түр аргацаасан мөрийн хөтөлбөр боловсруулдаг, намын чиг баримжаа, үзэл баримтлал нь тодорхойгүй, нэр дэвшигчид нь сонгогчдын саналыг худалдан авдаг, бэлэг сэлт тараадаг, хууль бусаар сөрөг сурталчилгаа явуулдаг, сонгуульд улс төрийн соёлтой оролцож чаддаггүй, улс төрийн намууд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлтэй хаалтын гэрээ хийдэг, далд болон сөрөг сурталчилгаа хийдэг гэх мэт ардчилсан сонгуулийг тойрсон бүх сөрөг асуудлууд нь улс төрийн намаас үүдэлтэй байгаатай холбоотой.

Монголын улс төрийн намууд үзэл баримтлал, чиг баримжаагаа тодорхой болгож чадаагүй, нийгэмд чиглэсэн үүргээ биелүүлдэггүй, намын санхүүжилт нь ил тод бус, намын дотоод ардчилалгүй, бүтэц зохион байгуулалт, боловсон хүчний бодлогодоо анхаардаггүй, намуудад **хариуцлагын тогтолцоо, эргэх механизм** байхгүй байна. Мөн Монголын сонгуулийг шударга, зөв, ил тод, соёлтой явуулахад төрийн ба төрийн бус байгууллага, улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслүүд тус тусдаа хариуцлага хүлээдэг тогтолцоог байхгүй байна. Улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид сонгогчдын боловсролын төвшин, мөн улс төрийн соёлын дэвшилт өөрчлөлтүүдийг сонгуулийн үйл ажиллагаандаа харгалзан үзэх нь зүйтэй байна.

Монголын улс төрийн намын санхүүжилтийн ил тод бус байдал нь улс төрийн хямралыг бий болгогч гол хүчин зүйл нь болж байна. 2016 оны сонгуулийн үр дүнд олонхийн суудал авч төрийн эрхийг барьж байгаа МАН-ыг тойрсон 60 тэр бум, ЖДҮ-ийн асуудал нь улс төрийн намын санхүүжилтийг хянах тогтолцоо байхгүй, хууль хэрэгждэггүй, санхүүжилт ил тод бус байгаатай холбоотой юм. Мөн мэргэшсэн, мэргэжлийн өндөр чадавхитай боловсон хүчинг сонгуульд нэр дэвшүүлэхийн оронд намын санхүүжилтээ зузаатгах үүднээс хэн илүү хандив өгч байна гэдгийг гол шалгуур үзүүлэлт болгож гишүүнчлэлээ бүрдүүлж байна. Үүнээс үүдээд нам дагасан бизнесийн бүлэглэлүүд бүрдэж, эцсийн дүндээ өнөөдрийн хямралт байдал бий болж байна гэж үзэж байна.

Нөгөө талаас нь авч үзвэл Монгол улсад хэрэгжүүлж ирсэн сонгуулийн мажоритар тогтолцоотой холбон авч үзэж болно. Мажоритар тогтолцоо нь хүчтэй хоёр намыг дэмждэг, санал гээгдүүлдэг учраас цөөн саналаар ялалт байгуулах өндөр магадлалтай гэх мэт дутагдалтай талуудтай. Монгол улсыг хэдийгээр олон намын тогтолцоотой улс орон гэж дэлхийн улсууд дүгнэдэг ч бодит байдлаас харахад сонгуулийн мажоритар тогтолцоо нь МАН, АН гэсэн хоёр хүчтэй намыг ээлжлэн төр барих гол суурь нь болж байна. Ямар ч тогтолцоо эерэг, сөрөг талтай. Өнөөгийн хэрэглэж буй сонгуулийн тогтолцооны дутагдалтай талуудыг засаж сайжруулахад гол анхаарлаа хандуулах нь зүйтэй байна. Бодит байдал дээр төрийн эрх барьж буй улс төрийн намууд одоогийн хэрэглэж буй сонгуулийн мажоритар тогтолцоог өөрчлөх сонирхол бага байгааг сонгуулийн жилүүдэд хэрэглэж ирсэн үр дүнгээс харагдаж байна. Энэ нь олон намын оролцоог хангах, олон намыг тогтолцоог жинхэнэ утгаар хэрэгжүүлэх, олон ургальч үзлийг дэмжих, сонгогчдод альетнарив боломжийг олгох гэх мэт асуудлуудыг орхигдуулж байна.

Гаргалгаа: 1. Эрх зүйн зөв зохицуулалт хийх, 2. Намын санхүүжилтын асуудлыг шийдэх, 3. Сонгуульд нэр дэвшүүлэх шалгуур үзүүлэлтийг өндөрсгөх, 4. Сонгогчдын оролцоог нэмэгдүүлэх, улс төрийн ухамсрыг дээшлүүлэх. 5. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих. Үнэн бодит, тэнцвэртэй мэдээллээр хангах нөхцөл боломжийг бүрдүүлж улс төрөөс ангид байлгах. 6. Төрийн албаны мерит зарчмын хэрэгжилтийг хангах. Үндэслэлгүй аль ч улс төрийн хүчин төрийн эрхийг барьж үндэслэлгүй халж сэлгэдэг байдлыг хуулиар хориглосон заалт оруулах. 7. Эрх мэдлийн хуваарилалтын асуудлыг оновчтой, тодорхой болгох. 8. Хатуу хариуцлагын тогтолцоо бий болгох гэсэн үндсэн хэд хэдэн асуудлыг шийдсэнээр ардчилсан шударга сонгуулийг явуулах, мэргэжлийн мэргэшсэн парламентыг бүрдүүлэх нөхцлийг бий болгож, өнөөгийн хямралт байдлаас гарч, дотоод аюулгүй байдлыг хангахад чухал үндсэн суурь нь болно гэж үзэж байна.

Ашигласан материал:

Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992

Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 1994

Д.Болд-Эрдэнэ. Нам судлалын онол. УБ., 2002

Венецийн комиссын дүрэм. 2002. II.2.в.

Улс төрийн намын тухай хууль. УБ., 2005

СЕХ. “Ардчилсан төрийн сонгуулийн товчоон”. УБ., 2005

Удо. Баркманн. "МАХН-ын улс төрийн өөрийн ойлголтын тухайд". Монгол улсын ШУА-ын ОУСХ. Герман: судалгаа, мэдээлэл. УБ., 2005

Г.Чулуунбаатар, А.Жамбал, Д.Болд-Эрдэнэ. Сонгуулийн хэлбэрүүдийн үйлчлэл, үр дагаврын асуудал. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик. Илтгэлийн эмхтгэл. УБ., 2009

Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик /Эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл/ УБ., 2009 он

Д.Түмэнжаргал. Монголын сонгуулийн систем: эрэл, шийдэл. УБ., 2012

СЕХ. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиудын дүн. УБ., 2013

Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2015

Д.Түмэнжаргал. Монголын сонгуулийн сонгуулийн үйл явц, өөрчлөлтийн судалгаа. Жилин. 2017

Парламентын институтын улс төр, эрх зүйн шинжилгээ сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхтгэл. УБ., 2018 он

<https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хороо

<http://baabar.niitlech.mn/content/1629.shtml>

<http://www.ublifemn.n/s/4037>